

Dr Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941-1946*, Novi Sad 1996.

Knjiga *Mađari u Vojvodini 1941-1946*, predstavlja jedan od retkih historiografskih radova koji se tako neposredno bavi nacionalnim pitanjem bez frustracija koje sobom može da nosi politička osetljivost teme. Predmet interesovanja autora je prevashodno politička istorija Mađara u Vojvodini, a kako sam u predgovoru kaže, "šire istorijske eksplicije – socijalne, ekonomske, kulturološke, verske, uglavnom su izostale, ili samo fragmentarno prezentirane". Razlog tome je potreba da se, kao i kod svake nedovoljno istražene teme, krene od političke istorije, po cenu da se ostali aspekti zanemare i "prepušte" naučnicima drugih profila. Dakle, u pitanju je pionirsko istraživanje zasnovano na temeljnom i opreznom crpljenju istorijskih izvora, koje je istovremeno lišeno pomoći odgovarajuće literature, jer ona ne postoji!

Metodološki pristup autora determinisan je samim obeležjem teme, pa je struktura teksta komponovana hronološki, a negde i hronološko-problemski, onda kada su značaj i osetljivost nekog pitanja to iziskivali.

Uvod ove knjige predstavlja pravu "malu političku istoriju" Mađara u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, čime je autor obuhvatio njihov položaj u Vojvodini između dva svetska rata. On je posebnu pažnju posvetio vremenu od 1934. godine, odnosno posle ubistva kralja Aleksandra, kada se mađarsko-jugoslovenski odnosi radikalno narušavaju. Svakako je bitna i politička reakcija vojvodanskih Mađara koja se dvojako ispoljavala, kao težnja za saradnjom sa jugoslovenskim vlastima i "mirnom integracijom Mađara u politički život" i kao ideja konfrontacije, koja je "podgrejavana uspesima Hortijeve politike" i imala je uporište u revizionističkoj spoljnopoličkoj doktrini Mađarske.

Učešće vojvodanskih Mađara u političkom životu Kraljevine dr Kasaš prati od Trijanonskog ugovora (jun 1920) iako ono počinje realno 1922. godine, kada je

u Senti osnovana Mađarska stranka, koja će tokom celog međuratnog razdoblja održavati veze sa Pašićevim radikalima, pa je naročito uoči izbora predstavljala "bazu za sitne i obostrane koncesije." Nekoliko meseci tokom 1924. stranka je bila zabranjena, da bi Davidovićevim liberalizovanjem upravnih organa bila ponovo legalizovana. Dakle, u predratnom periodu Mađari su u Mađarskoj stranci, koja je po socijalnoj fizionomiji bila građanska, samo delimično ostvarivali svoje političke potrebe, najčešće u okviru lokalne samouprave, a ređe preko malobrojnih predstavnika u parlamentu. Stoga autor smatra da se Mađarska stranka nije uspela razviti u "hegemonu svih Mađara" iako je imala dosta stabilan razvojni put, čime je izborila i status parlamentarne stranke.

Posle Marsejskog atentata i žestoke "antimađarske kampanje", autor beleži i primer iseljavanja oko 2.700 Mađara sa neregulisanim državljanstvom, ali i izlive lojalnosti "kralju i u grobu", pa su tako neki na petomajskim izborima 1935. nastupili kao kandidati na listi Bogoljuba Jevtića, ili čak Dimitrija Ljotića! Stojadinovićeve politika prema manjinama favorizovala je nemačku manjinu, dok je mađarsku držala "pod hipotekom krivice mađarske države za marsejski atentat i revizionizam," mada je demokratizacija političkog života posle petomajskih izbora omogućila u Vojvodini stvaranje opozicionog pokreta koji se zalagao za federalizaciju i ravnopravan tretman Vojvodine. Krajem tridesetih godina dolazi do popravljanja jugoslovensko-mađarskih odnosa podstaknutog nemačkom inicijativom, pa je tada sve više zahteva za širenje manjinskih prava, što će jugoslovenska vlast amortizovati "doziranjem ustupaka." U decembru 1940. potpisan je Sporazum o većnom prijateljstvu sa Mađarskom, a dozvoljeno je i formiranje Saveza mađarskih kulturnih društava, ali dr Kasaš smatra da takvim postupci-

ma nije prevladana "podozrivost u međusobnim odnosima i stavu prema mađarskoj manjini."

U prvoj glavi *Okupacija ili oslobođenje?* autor je obradio Aprilski rat na vojvodanskim prostorima, uspostavljanje Vojne uprave i okupacionog sistema. Svrstavanje Mađarske uz Hitlera, protivno Sporazumu o prijateljstvu, dovelo je i do samoubistva predsednika Vlade Pala Tekelija, koji ni svojim oproštajnim pismom nije uspeo da izmeni sled događaja. Mađarska Južna armija je upala u Vojvodinu i za svega dva dana stigla do Novog Sada, ne nailazeći na ozbiljniji otpor, pa su i mađarski gubici bili zanemarljivo mali. Autor izuzima pojedine akcije četnika, koji su, npr. u Subotici, naoružali nekoliko stotina ljudi i time svega tri dana pre mađarskog napada, "zastrašivali lokalne Mađare". Od 11. aprila je uvedena Vojna uprava na "teritoriji Južnih krajeva", koja je trebalo da "potpuno eliminiše tragove življenja pod 23-godišnjom srpskom okupacijom." Dr Kasaš naglašava da je ceo aparat Vojne uprave bio unapred formiran u Budimpešti od "nacionalno pouzdanih elemenata," najčešće iskusnih "reaktiviranih penzionera". Njihov zadatak bio je da pred svetском javnošću demonstriraju "reintegraciju južnih mađarskih teritorija", da bi pred domaćom mađarskog vojnika predstavili kao "heroja koji je uz žrtve ispravio trijanonsku nepravdu." U stvarnosti, represivnim merama je krčen put mađarskoj etničkoj dominaciji, što se naročito odrazilo na krajeve koji su kolonizovani Srbima od 1918. godine (npr. Sirig, Senta, Pačir, Kula...). Izvori koje je autor koristio pokazali su i delatnost "nemžetera" (domaćih potkazivača), militantnijeg dela starosedelačkog stanovništva, uglavnom sirotinje, koje je u novoj situaciji pokušalo da se nacionalno dokaže i usput, lično obogati. Zanimljiv je i opis ulaska mađarske vojske u mesta sa većinskim nemačkim stanovništvom koje je mađarske vojnike takođe smatralo okupatorima.

Nasilnu promenu etničke strukture Bačke i njenu mađarizaciju autor je po-

sebno prikazao u drugom delu prve glave, smatrajući da je inkorporiranjem Bačke i Baranje na scenu stupio "mađarski nacionalizam", koji je svojim metodama ta područja učinio, u migracionom smislu, "izuzetno dinamičnim". Kasaš je sa naročitom pažnjom prikazao proces proterivanja srpskih kolonista, za koje su formirani i specijalni logori. Opustele prostore Vojna uprava je naseljavala Mađarima iz Bukovine, prema ranijem dogovoru sa Rumunijom (autor navodi da je već do juna 1941. naseljeno oko 13.200 Sekelja, pri čemu je došlo do masovne promene naziva mesta). Došlo je i do hapšenja nekih uglednih Jevreja zbog "učesća u finansiranju četničkog otpora", a većina je bila prinuđena da retroaktivno plati porez mađarskoj državi, jer "više od dve decenije to nisu činili". Na udaru su bili i kulturno-istorijski spomenici, školski udžbenici, geografske karte, a posebnoj "debalkanizaciji" bio je izložen Novi Sad. Što se tiče privrede, Vojna uprava je sve strategijski značajne firme stavila u svoju funkciju, pri čemu su mnoga uspešna preduzeća dobila nove vlasnike, mahom iz Budimpešte. Pristupilo se i reorganizaciji proizvodnih procesa, favorizovanju "mađarskih" zanata, na račun nemačkih, a registrovana je i akcija Mađarske narodne banke na zamenu novčanica, čime je izvršena i finansijska centralizacija. Ekonomske i socijalne mere mađarskih vlasti delimično su stabilizovale privredni život, ali je nedovršena agrarna reforma stvorila nove probleme.

Drugu ratnu godinu autor je izdvojio u zasebno poglavlje kao "Godinu koja je počela velikom represijom i terorom". Nasilju mađarske državne politike, koje je imalo "mnoga obeležja genocida" bila je izložena srpska i jevrejska populacija, u čemu je, naročito u mestima Šajkaše, učestvovalo i lokalno mađarsko stanovništvo. Tako je za pravoslavni Božić 1942. godine izvršena racija u "najsrpskijem delu Bačke", u Žablju, Čurugu i nekim mestima titelskog sreza pri čemu je stradalo blizu dve i po hiljade ljudi, a 20. januara je usledio pokolj Jevreja u

Novom Sadu. Dr Kasaš je, pominjući još "obračun sa judeo-boljševičkom opasnošću" u Srbobranu i Starom Bečeju, ceo drugi deo glave posvetio odjeku koji su imale te racije u Mađarskoj, ali i na Zapadu. Februarska rekonstrukcija mađarske vlade nagovestila je otvaranje prema Britaniji, pa je s tim u vezi rešeno da se preko srpskih poslanika u Parlamentu (Popović, Dunderski, episkop Irinej) poprave odnosi sa Srbima, a metode "januarske racije" preispitaju.

Rad Mađarskog kulturnog saveza na homogenizaciji Mađara u "Južnim krajevima" posebno je obrađen, a njegova "nepolitičnost" ilustrovana je učešćem Đule Kramera, čelnika Saveza u novosadskoj raciji! Osim toga, prikazane su struktura i delatnost glavnih političkih, uglavnom nacionalističkih organizacija, kao što su Mađarska partija života (vladajuća stranka), Partija mađarske obnove, zatim Stranka strelastih krstova, koja je bila ekstremna, a od naročitih organizacija "čuvara rasne čistote", izdvojene su Mađarski savez učesnika rata i organizacija Turanski lovci.

Posebno poglavlje u knjizi izdvojeno je za vođanske Mađare koji su ostali izvan granica Hortijeve države, tj. one u Banatu i Sremu. Od juna 1941. Banat je i zvanično uključen u administrativni sistem okupirane Srbije, a od decembra dobija i status posebnog okruga, u kome su Mađari, u odnosu na Nemce, predstavljali nacionalnu manjinu. Zato su banatski Mađari tolerantniji prema ostalim narodima, tamo gde se mađarska vojska kratko zadržala, ili se uopšte nije ni pojavila. Međutim, u sredinama kao što su Novi Kneževac, Padej, Novi Bečej, u kojima su Mađari imali većinu, oni su bili ekstremniji i često se prijavljuju za "čuvanje" jevrejske imovine... Ipak, mađarska nacionalna grupa u Banatu našla se "na margini političkih zbivanja, nesnalaženja i razočaranja", a njihove političke ambicije pokušao je da artikuliše dr Imre Varadi, čija je lojalnost nemačkim vlastima zabrinjavala Budimpeštu. U posebno teškom položaju bila je mađarska agrarna sirotinja, čiju su zemlju u bescenje

kupovali Nemci i time potpuno postali gospodari Banata, a strah banatskih Švaba da Banat ne bude pripojen Mađarskoj stimulisao je dodatni otpor prema Kulturnom savezu Mađara i njihovoj političkoj konsolidaciji. Kapitulacija Italije i uspesi Crvene armije 1943. godine uticali su, prema autoru, na to da banatski Mađari sve manje razmišljaju o "obnovi sentištvsanske Ugarske", a sve više o glasinama da će "Švabe visiti, a Mađari plivati", za zločine učinjene Srbima.

Za razliku od banatskih Mađara, sremski Mađari su se našli u granicama NDH i njihov status je zavisio od nerešenih hrvatsko-mađarskih pitanja u Međimurju, a rešavan je "politikom reciprociteta i ravnoteže". Tako je tokom 1942. došlo i do razmene stanovništva, tj. preseljavanja Mađara iz Bosne i Hrvata iz Bačke, u skladu sa zahtevima kako hrvatske tako i mađarske politike da se dobije etnički čista teritorija. Od 1943. godine, kada oružani ustanak u Sremu jača, sve su češći zahtevi Mađara za preseljenjem u Bačku, ali će promene u Mađarskoj i oslobođenje većeg dela Srema 1944. godine, sprečiti ostvarivanje tih namera, uz sve masovnije stupanje sremskih Mađara u NOP.

Događaji na Istočnom frontu, posle Staljingradske bitke i mađarske katastrofe kod Voronježa, pogodovali su jačanju oslobodilačkog pokreta u Bačkoj. Dr Kasaš je naveo i izjavu mađarskog predsednika vlade Mikloša Kalajija, koji je naslutio otvaranje "drugog balkanskog fronta". Politička previranja u Bačkoj zabrinjavala su mađarsku vladu, pa je u junu 1943. obnovljeno Jedinствeno vojno rukovodstvo, sa ciljem da "čuva letinu" i suprotstavi se partizanskim diverzijama čija je deviza bila "ni zrna žita okupatoru". Bez obzira na intenziviranje partizanskih akcija, do promene u stavovima bačkih Mađara nije došlo i zbog, kako autor smatra, pojačane aktivnosti Stranke strelastih krstova koja je "nacionalističkim i demagoškim parolama ojačala svoja politička uporišta kod znatnog broja mađarske sirotinje."

Od 1943. godine mađarska vlada Kalaia je pokušala da ublaži "posledice pronemačke politike i oslanjanja na Treći Rajh", pa je politikom "klackalice" nastojala da promeni politiku prema Srbima iz Bačke. Time Kasaš objašnjava i name-re Mađarske pred svetskom javnošću da "spere ljavu zbog sramnih događaja masakriranja Srba januara 1942" i "kazni" najodgovornije, što je imalo jake potpore u svim mađarskim glasilima. Izdavanjem dozvole za rad Matici srpskoj, smenom gradonačelnika Novog Sada i emitovanjem dnevnih vesti na srpskom jeziku, mađarska vlada je, prema autorovom mišljenju, spremala "izvesnu odstupnicu u trenutku završetka rata", a radi prevazilaženja problema nastalih januarskom racijom, polagane su velike nade u održavanje veza sa četničkim pokretom.

Nemački ratni porazi na Istočnom frontu definitivno su okrenuli mađarsko javno mnjenje ka zemljama zapadne demokratije, pa je dr Kasaš u petoj glavi knjige "Mađarski sunovrat i kraj rata" obradio to razdoblje. Pošto je Nemačka, nezadovoljna mađarskom upravom, početkom 1944. godine okupirala Delvidek ("Južne krajeve"), potpunu afirmaciju doživele su ekstremne, pronemačke snage, pa autor beleži i recidive morbidne politike s početka rata, kao što je npr. pokolj 700 Jevreja u crvenačkoj ciglani. Autor zapaža da je u to vreme mađarska politička scena veoma nestabilna, jer nijedna od vlada koje su se brzo smenjivale nije uspela da izbegne anarhično stanje i smiri narastajuću histeriju. Posle oslobođenja Vojvodine, u jesen 1944, uvedena je Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju, koja je za 103 dana svoga postojanja "imala negativan odjek kod mađarskog stanovništva" uglavnom zbog masovnih likvidacija, "logorisanja", koje je često bilo bez "valjanog sudskog pokrića" i prelazilo u ličnu osvetu i neselektivno ubijanje, uz velike nevine žrtve. Prema istraživanjima autora, u toj odmazdi je stradalo oko pet hiljada vojvodanskih Mađara, uglavnom onih iz Bačke, dok su Mađari iz Banata i Srema bili uglavnom pošteđeni represivne kaznene politike.

Osnivanjem brigade "Šandor Petefi" pružena je mogućnost i vojvodanskim Mađarima da se uključe u antifašističku borbu, čime je nova vlast ukinula kolektivnu krivicu za Mađare, ali ne i za one u Potisju i šajkaškim mestima, u kojima je svojevremeno izvedena racija i gde je Stranka strelastih krstova bila najaktivnija.

Poslednjim poglavljem *Ponovo nacionalna manjina* prikazan je položaj Mađara prve dve godine posle oslobođenja, praćenjem njihovog "ponašanja" pod ojačanom komunističkom vlašću, tj. u "vreme kada se mađarska nacionalna manjina počinje tretirati kao subjekt novih političkih i društvenih odnosa". Istina, opredeljenje autora da osim ratnog razdoblja koje čini ubičajenu celinu, obradi i 1946. godinu, može biti indikativno, kao i njegov mestimično selektivan pristup izvornoj građi. To se naročito odnosi na peto i šesto poglavlje u kojima je dr Kasaš prikazao kaznene mere nove vlasti prema Mađarima, na osnovu spiskova likvidiranih Mađara koje je sačinila Pokrajinska komisija za utvrđivanje ratnih zločinaca, a i na osnovu nekih memoarskih podataka. U izvesnim slučajevima, autoru je kao istorijski izvor služila isključivo štampa (najčešće novosadska "Slobodna Vojvodina"), a neke od osetljivih i strogo poverljivih činjenica bazirane su na sadržajima neregistrovane arhivske dokumentacije. Poseban problem predstavljaju delovi poslednjeg poglavlja u kojima je autor integralno prenosio sadržaje dokumenata, opteretivši time tekst i nekim manje bitnim podacima, što se moglo regulisati širom upotrebom naučnog aparata.

Osnovnu vrednost toga dela čini bogatstvo kvantitativnih analiza, vezanih za položaj vojvodanskih Mađara u vreme i neposredno posle Drugog svetskog rata. Lišen mogućnosti da zbog oskudne relevantne literature "nadgrađuje" postojeća znanja i upusti se u neka šira istraživanja, autor je bio primoran da opreznom kritikom raspoloživih izvora postavlja osnovne pretpostavke i utvrđuje početne istine. Najveći deo korišćene građe pripa-

da arhivskoj dokumentaciji Muzeja Vojvodine, a izveštaji Anketne komisije iz 1945-1946. predstavljaju naročito važan materijal. "Centralizacijom istorijske građe" fondovi lokalnih arhiva izgubili su dosta značaja, pa je autor bio upućen na Arhiv Vojvodine, osim u slučaju Bečeja. Dodatni problem, koji je po svojoj prirodi klasičan, stvoren je uništavanjem nekih dokumenata, što su učinile mađarske i partizanske vlasti, ali je on prevaziđen upotrebom izveštaja velikog župana Bačbodroške županije, koji su redovno slati u Budimpeštu, a i izveštaja mađarskog konzula u Beogradu. Osim opreznog korišćenja mađarske štampe i memoarske građe, dr Kasaš je, uz već navedeni problem sa literaturom, izvestan oslonac našao u delima Šandora Mesaroša, na koja se hronološki nadovezao, dok mu je

knjiga Josipa Mirnića "Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu" poslužila kao "moguće metodološko sredstvo i model". Imajući u vidu vremensku ograničenost za izradu doktorske disertacije, može se reći da je dr Aleksandar Kasaš rutinski izbegao mnoge psihološke i tehničke barijere koje takav rok nameće, mada je insistiranje na isključivo političkoj istoriji učinilo naslov knjige pomalo pretencioznim. Ostaje zaključak da je Aleksandar Kasaš načio jednu nedovoljno istraženu i politički osetljivu temu, čime će, uz buduća istraživanja ostalih aspekata, biti stvoreni uslovi za sintezu elementarnih saznanja o životu vojvodanskih Mađara u vreme Drugog svetskog rata.

Mr Vladan JOVANOVIĆ

Norman Kon, *Poziv na genocid: Mit o svetskoj zaveri Jevreja i protokoli sionskih mudraca*, Matica srpska, Novi Sad 1996.

Antisemitizam se ubraja u istorijske pojave koje traju vekovima. Njegove korene nalazimo još u vreme poznog Rimskog carstva, kada su rani hrišćanski teolozi (Jovan Zlatousti, Aurelije Augustin i dr.) gradili temelje nove vere na njenoj konfrontaciji sa jevrejskim korenima. Već tada su Jevreji proglašeni za sinove Satane i sluge Antihrista. Kasnije, tokom srednjeg veka, u vreme nereda, gladi i epidemija, spisi crkvenih otaca i mnoge novije propovedi služili su kao poziv na pokolje i pljačku slabo zaštićenog i neorganizovanog jevrejskog stanovništva.

Moderni antisemitizam, koji možemo da pratimo počevši od druge polovine XIX veka, kvalitativno se razlikuje od srednjovekovnog. Nakon revolucije u Francuskoj 1789, evropske države su pre ili kasnije dale potpuna građanska prava svojim Jevrejima. Oni su počeli da izlaze iz geta i da se uključuju u privredni i društveni život država u kojima su živeli. U feudalnom društvu Jevreji nisu mogli

da poseduju zemlju. Živeli su generacijama u gradovima i bavili se novčarskim poslovima i trgovinom, što se pokazalo kao velika prednost na početku epohe liberalnog kapitalizma. Kada se tome doda i veoma raširena pismenost, razvijena iz obaveza pripadnika Izabranog naroda da proučavaju Svete knjige i razumeju reč Božju, sasvim je razumljivo da su kao punopravni građani mnogih evropskih država počeli da igraju značajnu ulogu u privredi, umetnosti, nauci i nešto manje u politici. Ukratko svrstali su se među nosioce procesa modernizacije. Brojan malograđanski sloj u evropskom društvu (zanatlije, sitni trgovci, činovnici), koji nije imao sluha za promene, počeo je ekonomski da propada, naročito zahvaljujući snaženju krupne industrije. Stari društveni slojevi koji su u građanskom društvu izgubili brojne privilegije i krupni industrijalci, zabrinuti mogućnošću socijalnih nemira, počeli su da raspiruju novi, politički antisemitizam, optužujući Jevreje da su harmonične društvene od-